

Ilyés Sándor

Fekete kereszt alatt

**A megesett leány büntetőrítusainak szimbolikája
a moldvai csángóknál**

1. A néprajzi tények

A moldvai csángók mély vallásossága, kultúrájuk archaikus jellege nem csak néprajzos körökben közismert. Igaz, Moldvában is minden átalakulóban van, hiszen a kultúra változása törvényszerű, de a csángók életvitelét még mindig nagymértékben a vallás határozza meg. Sőt, az idősebb generációk esetében azt mondhatjuk, hogy életük teljesen a katolikus vallásra van alapozva. Az egyházi tanítások vezéreltik életvitelüket, meghatározzák értékrendjüket, erkölcsi magatartásukat.

A közösségi szokások kutatói megegyeznek abban, hogy az erkölcs közösségenként változik. Nagy Olga szerint például erkölcsön egy közösség által elfogadott, és a hagyomány által szentesített viselkedési és erkölcsi normák összességét értjük. (Nagy 1989. 227.) Hasonló a filozófus Heller Ágnes definíciója is: „Erkölcsön az egyén gyakorlati viszonyát értjük a helyes magatartás normáihoz és szabályaihoz. Bármely sajátos norma- és szabályhierarchiát valamely értelemmel bíró világszemlélet ruház fel jelentéssel. Az értelemmel bíró világszemlélet a dolgok jó, illetve szent rendjét igazolja, és legitimizálja a normák és szabályok hierarchiáját. Ez a világszemlélet kölcsönöz értelmet az adott közösség cselekvésmintáinak, normáinak és szabályainak, valamint azok hierarchiájának.” (Heller 1994. 49. Idézi: Kotics 1997. 39.)

A csángók identitástudatát nem a beszélt nyelv határozza meg, hanem felekezeti hovatartozásuk. Az „igaz hit”, a római katolikus vallás biztosítja a cselekvésmintákat, a viselkedés, az erkölcs szabályait. Tovább lépve, az alap az egyházi erkölcs alapja, azaz a tízparancsolat. Ehhez kell kapcsolnunk a házasság intézményét is, amely szakrális alapokon áll (a hetedik szentség). A házasság szentsége meghatározza, szabályozza a nemi életet, kihat a házasság előtti időszakra, valamint az özvegyiség esetére is. Közismert tény, hogy a katolikus egyház véteknek tartja a házasságon kívüli nemi életet. Ehhez igazodik a közvélemény is, mivel bűnnek számít minden, amit a közösség elítél. Adatközlőink nagy része szerint a törvénytelen gyermek születését halálos vétek előzi meg, és itt elsősorban az idős generációra gondolunk, mivel adataink többsége ennek a korcsoportnak a tagjaitól származik. A legényt is bűnösnek tekintik, hiszen minden társadalmi rétegre és mindkét nemre érvényesek a vallás által diktált normatív magatartásformák, de ő mégsem annyira megbélyegzett. Létezik egy nemek

szerinti tagolódás, ami általában a nő hibáztatásához vezet, és ez végigkövethető *történeti* síkon is.

Kaari Utrio, aki az európai nő történetével foglalkozott, azt állítja, hogy a legrégebb ismert törvényekben is – ezeket ugyan nem nevezi meg, de valószínűleg Hammurápi törvényeiről van szó – megtalálható a kettős morál, azaz teljes szexuális szabadság a férfinak, míg a nő egyetlen férfi „tulajdona”. Ezt azzal magyarázza, hogy a férfit nyomasztja, hogy a nő szexuális képessége gyakorlatilag korlátlan, míg az övé korlátozott. (Utrio 1990. 10–11.) Történelmi adataink vannak arról is, hogy Mezopotámiában és Egyiptomban megégették a hűtlen feleségeket. Az ókori görög mitológia is ezt a kettős morált látszik alátámasztani, gondoljunk Zeusz szerelmes kalandjaira, szemben Héra magatartásával.

A kereszténység elterjedésével mindez megerősödik, az erkölcsi tisztaság eszménye ugyancsak korlátokat támaszt a nemi élet kérdéseiben, és főleg a nők esetében. Már a mózesi törvények közül is az egyik legtöbbet idézett a hetedik: Ne paráználkoddj! Nagy Olga világít rá arra, hogy a nő bűnösségének metafizikai motivációja visszavezethető Ádám és Éva történetéig. A magyar nyelvterületről már nagyon korai adataink vannak. Szent László első könyve már említést tesz a *parázna asszonyokról*, akiket meg kell büntetni, ahogyan a püspök jónak látja. További adatok kerülnek elő az Erdélyi Fejedelemség Törvénykönyvéből, az *Approbatæ Constitutiones*ből, akárcsak Werbőczy *Tripartitum*ából. Gazdag információforrást képeznek a XVI–XVII. századi kolozsvári törvénykönyvek, amelyek halálra büntetik a férjezett asszonyokat, akik bitangot hoznak a világra, és megvesszőzéssel, eklézsiakövetéssel, a városból való kiűzetéssel a leányokat. A megégett leánynak szalmakoszorút tesznek a fejére, cigánykísérettel kiűzik a városból. Avagy pellengérhez kötik, megverik, és úgy űzik ki: „*miérthogy ez Katalin nevű asszony Istennek törvényét előtte nem viselvé, hanem paráznaságra adta magát, ura nem lévén, gyermeke vagy, és evvel mind az Istent, mind a közönséges törvényt megháborítván...*” (Kiss 1998. 68.) Egy másik példa: egy bizonyos Tasnádi Katának gyermeke született házasságon kívül, akit árnyékszékbe vetett, ezért zsákba bújtatva vessék vízbe, cigányok temessék el „*annak az ő szokott helyén*” (Kiss 1998. 151.). A visszaeső bűnösöket is – tehát azokat, akiket rendszeresen paráznaságon kaptak – halálra ítélték: „*Mester által feje el vesztésére, másoknakis rettentő Példájára ítéltetik.*” (Szenti 1993. 104.)

A londoni British Museum kéziratárában találtak rá azokra a XVII. századi erdélyi viseletet ábrázoló képekre, amelyek egyike egy, a templomban a gyülekezet előtt vezeklő szajhát ábrázol. Ez számunkra rendkívül érdekes, mivel nagyon közeli rokonságot mutat a moldvai büntetőritu-sokkal. A parázna nő egyik kezében egy köteg burján, másikban égő gyer-tya. Egyik lábán cipő van, félig viszont mezítláb áll, ami az alázat és a ve-

zeklés jele. Fején fátyolt hord, ami az asszonyok kelléke, fel is van kontyolva, ezzel jelezvén, hogy már nem leány. Szalmakoszorút is láthatunk a fején, amely ha élő virágokból lenne, akkor leánystátust jelezne, de így azt mutatja, hogy a rendestől eltérő esettel van dolgunk, egy olyan nőszeméllyel, aki se nem leány, se nem asszony. (Vö. Benkő 1990., 66. számú kép)

A boszorkányperek esetében is a vádlottak több mint 90%-a nő. A szexuális bűnök elkövetésével inkább a nők voltak megbélyegezve, mert mindig is ők voltak a tisztátalanok, a paráznák. Az asszony a vétek kútfeje, a bűnre csábító boszorkány. A boszorkányság mindig összefüggött a szexualitással, általános képzet lévén az ördöggel való közösülés. „Ama közbeszéd szerint a kurvaság boszorkánysággal jár.” (Kristóf 1998. 134.) A boszorkánysággal megvádolt személyek esetében az enyhébb ítéletek botozásból, kalodába zárásból álltak, de létezett a templom előtt való kiállítás, vezeklés formája is. A pellengér, „faló” (Kristóf 1998. 37.), bitófa, cégér, szégyenoszlop (Tárkány Szücs 1981. 803.) valamilyen köztéren volt felállítva, a közösségi élet valamely centrumában: városháza, piac, templomtér stb. De nemcsak a boszorkányperek, hanem mindenféle bűnökkel vádolt személy esetében a közszemlére állítás, a nyilvános megszegényítés a társadalmi kontroll hatásos eszköze volt. *„Olvastam én valahol, hogy az utolsó eset, ami megmaradt, megtörtént itt, Piátra felé, 1924-ben volt. Az is ritkának esett. Tehát az első világháború előtt még volt. Stálpul ruşinii (szégyenoszlop). Mint a középkorban. Megkötötték, a kezével hátra. Volt olyan, hogy járomba tették, mint az ökröt, kezével, nyakával.”* (P. M., Szabófalva)

Szégyenoszlopokat protestáns vidékeken is állítottak, általában a piac-tereken. Toronyszerű építmények voltak, amelyek oldalába mélyedéseket véstek, ott lévén helye a bűnösöknek, akiket a mélyedésekben levő vas-kampókhoz láncoltak. Ha a bűnöst templomban végrehajtandó vezeklésre ítélték, akkor szégyenkövet láncoltak a kezeire vagy a nyakára. Szász vidéken a szégyenköveken felirat bizonyítja azoknak rendeltetését. (Téglás 1912. 223–224.) A nők esetében a református egyház nem rettent vissza a „kalickázástól” sem, azaz a nyilvános ketreche zárástól, de gyakori volt a korbácsolás, és rendszeres vétkezés esetén a fővesztés is. (Szenti 1993. 105.) Általános vezeklési mód az eklézsiakövetés volt, amikor a vétkes személy nyilvánosan beismerte és megbánta bűneit, valamint Isten és a közösség bocsánatát kérte. Istentisztelet alatt a gyülekezetnek háttal fordulva ült vagy térdelt, fekete textíliával leborítva. A hivatalos megbánás ilyesfajta formáit Mária Terézia és II. József rendelkezései megtiltották, kizárólag az önkéntvállalás eseteire szorították le, de ennek ellenére még hosszú ideig fennmaradtak. (Szenti 1993. 102.)

A következőkben *népballadáinkat* hívjuk segítségül. A megesett leány balladája nemcsak a magyar nyelvterületen általánosan elterjedt (természetesen megtalálható Moldvában is), hanem egész Európában ismert. A balladákban a leány büntetése fővesztés. Változatokat ismerünk Gerlénből, Magyarfaluból (Kallós 1970. 201–203.), valamint Klézséből (Pozsony 1994. 79.). Külön típus, de szorosan kapcsolódik az előbbihez a leányanya siralma, ugyancsak Klézséből gyűjtött változatokkal (Kallós 1970. 482–483.; Seres–Szabó 1991. 225–226.; Pozsony 1994. 79.), valamint a gyermekgyilkos leányanya típusa Klézséből, Lészpedről (Faragó–Jagamas 1954. 138–140. és 179–180.; Kallós 1970. 161–166.; Pozsony 1994. 65.). Faragó József különít el egy másik típust (habár Moldvában nem gyűjtötték fel), az élve eltemetett leányanya balladáját, ami számunkra érdekes, mivel a leány büntetése itt egészen rendkívüli:

„Orszik ott marada tövissel betakarva,
Tövissel betakarva, földdel betakarva.” (Faragó 1999. 112.)

Faragó József azért is különíti el ezt a típust, mert az egyetlen, amely a magzatgyilkos leányanyák kegyetlen középkori büntetésének emlékét őrzi. Dömötör Sándort idézi, aki leírta, hogy a középkorban a leányt elevenen egy tövisekkel bélelt sírba tették, tövissel és földdel befedték, tövist tettek a fejére is, a hóhér pedig karót vagy vasrudat szúrt a szívébe. (Faragó 1999. 288.)

A balladákban találunk olyan motívumokat is, amelyek asszociálhatók a középkori büntetések gyakori szimbolikus kellékével, a szalmakoszorúval. Amikor a legény megkérdezi a leány anyját, hogy hol van a szerelme, a következő választ kapja:

„Bent van a kiskertbe,
Rózsafa tövibe,
Gyászkoszorút kötni,
Fejére feltenni.” (Kallós 1970. 205.)

A kert virágaitól búcsúzó leány pedig így szól:

„Kerti szép virágim
Többől száradjatok,
Többől száradjatok,
Engem gyászoljatok.” (Kallós 1970. 214.)

A gyászkoszorú, valamint a száradó virágok világosan utalnak a leánykor elvesztésére, a bűnbeesésre, s magára a szalmakoszorúra.

„Nálunk az a legnagyobb búcsú a nagy lyánnál, hogy megőrezze ü magát. Legyen nagylyán, tiszta...” (Imreh–Szeszka 1978. 199.) A **moldvai csángók** felfogásában a tiszta ember egyenlő a becsületes emberrel. A

fiatalság esetében is az erkölcsi gátlás, a következményektől való félelem határt szabott az érzékek kívánságának. (Kaproš 1984. 320.)

A tradicionális társadalomban a társadalmi privát és nyilvános szféra nem vált el egymástól. Az egyén szerves része volt a közösségnek, nagyon is függött tőle, a magánéletben is. A közösség nem tűrte a devianciát, joga és kötelessége volt azt megbüntetni a fennálló rend megsértése miatt, és ennek a legitimálása, fennmaradása érdekében. Az egyén ügye a közösség ügye is, amit nyilvánosan oldanak meg. A vétkezőt nyilvánosan büntetik és szégyenítik meg, hogy példát mutassanak, a fennálló rend érvényességét igazolják, és működését biztosítsák továbbra is. A közösségi normarendszer ellen vétők a közösségi létet veszélyeztetik. (Balázs 1999. 377.)

A megesett leányt elítélte az egyház és a közvélemény is. Tárkány Szücs Ernő ezt fenti és lenti morálnak nevezi, tehát a kettő megegyezik a leányanya esetében. A büntetés nem marad el, a vétkes nem tiltakozhat, mert a közösségi normarendszer sérthetetlen; nem fordulhat a hivatalos törvénykezéshez sem, mert a keresztény törvény sokkal erősebb. Nem tiltakozik, mert a külső szégyen hatására, a belső lelkiismeret is büntudatot érez, és a szégyen belsővé válása legitimizálja a fennálló rendet. A szégyenkezés olyan affektus, amely saját kulturális környezetünkhöz való igazodásra készítet. Darwin az affektusokat általában ösztönmaradványoknak tekintette, amelyeket az ösztön szabályozást felváltó kulturális szabályozás hoz létre. A szégyenaffektus tehát nem lehet független a kultúrától, hanem egyidejű vele. (Heller 1996. 13–14.)

A megszegyenítő rítusok hasonlóak, a büntetés helye és ideje ugyanaz: a templom (esetleg a mellette levő parókia), a mise ideje. A szent idő és a szent tér, mivel templomba mindenki jár, így a megszegyenítés nyilvánosabb, elvégre a közösség ítélkezik. A templom és a templomtér a közösségi élet centruma faluhelyen, természetes, hogy a büntetések helye is. A rítusok általánosan elterjedettek voltak, Szabófalvától Vizántáig, Szitástól Trunkig gyűjthetőek.

Mínél régebbi adatot találunk, annál brutálisabbak a szankciók. Ez az aspektus annak is függvénye, hogy mi a leány bűne: abortusz, tiltott terhesség, avagy csecsemőgyilkosság. Szabófalván az öregek a szüleiiktől hallották, hogy a megesett leányt a parókia kerítéséhez kötötték egy lépésnyire, nyakába hámot tettek, a pap pedig az összegyűlt tömeg előtt kegyetlenül elverte, hogy a többi leány példát vegyen. (Imreh–Szeszka 1978. 206.) Régen Trunkon a pap a leánynak hámot tett, mint egy lónak, s „előjűtt az oltárhoz, aztán húzta”, kellett húzza az apja vagy az anyja is. (Nagy 1994. 54–55.) A klézsei pap ugyancsak durva szankciót mondott ki a bűnös fejére, amikor kiderült magzatgyilkos volta. Bezárta a saját disznóólába. Erre az esetre nemcsak Klézsen emlékeznek, hanem a szomszédos Somoskán is, de bizonyára elterjedt az egész környéken a szégyen súlya miatt.

„Bétette a leányt a pajtába, hol rekesztik a disznókat bé. S vittek neki egy veder moslékot, s mind a disznóknak, öntötték a tékába ... Minden nép, mindenki mentek ott elé, úgy sorra, s mindenki nézett bé oda ... A pap nem oldozta fel soha, soha a bűneit. Abban a bűnben maradt ő. Ő imádkozott, elment, meggyónt, de feloldozást nem kapott soha.” (Pozsony 1994. 231.)

Más, enyhébb megszegényítő rítus a templomban való kiállítás, azaz a vétkesnek az oltár előtt kellett fekete keresztet vagy gyertyát (esetleg valamiféle burjánt is) tartania bizonyos számú vasárnapi mise alatt (egy, három, hét vagy kilenc). Szabófalván hiába vette el a legény a leányt, a vezeklés meg kellett legyen, másképp a pap nem engedte meg a kézfogót. A legény is kellett tartsa a keresztet, de volt, aki annyira szégyellte, hogy nem állt ki, helyette fizetett (*gloabă*), csak utána esküdhetek meg. (Imreh–Szeszka 1978. 206.) Pusztinán a pap *elétérgyeltette* az oltárhoz a leányt és a legényt, és mindenki vette a szenteltvizet, és megszentelte a bűnösöket, csupa *locs* volt az ingjük. (Kotics 2001. 38.) Fekete gyertyát is tartott a leány három vasárnapon, amelyet pakurával (degenyeg) kentek be, hogy fekete legyen. Néha nemcsak a bűnös pár, hanem a leány szülei is tartották a keresztet, és ha megszületett a gyermek, akkor azt is a karjukon tartották. „*Még azelőtt vót olyan es, hogy a legényért kellett üljön az édesapja, s a leányért kellett üljön az édesanyja. Ők széken ültek, és tartották a gyertyát.*” (J. A., Szitás)

A legényt mégiscsak ritkábban büntették, néha csak vennie kellett valamit a templom számára. (Eröss–Halász 2001. 348.) De bizony néha ő is az oltár elé került, akárcsak a lány szülei. „*Az es véték, de nem halálos véték. Ha világra hozza, s elveszi a férje, de ha nem veszi el, akkor igen. De ha megmondja a papnak, és kiköti a páter, akkor nem véték. Hogy régen es volt, hogy kellett tartsa a keresztet a templomba, de most nem tartsa egyik se a keresztet... A keresztet tartották ketten, melyikkel vétkezett ő. Mind a ketten.*” (C. I., Lujzikalagor)

Előfordult, hogy a szülők néha pénzzel próbálták a büntetést enyhíteni és a szégyent elviselhetőbbé tenni: „*Aztán csántak uljant es, hogy vettek a páternek, aztán a páter megengedte akkor, leengedte vagy három misét. Vettek papgúnyát, a papnak vettek szép ilyen misegúnyát.*” (M. F., Somoska) Diószegen a fekete kereszt alá ült a leány, egyik oldalára a legény, másik oldalára a szülei. Mindezt három hétig végzik, az esküvő háromszori templomi kihirdetésének ideje alatt. (Kotics 2001. 39.)

Közös elem a fekete kereszt, amelyet temetéseken és egyéb egyházi szertartásokon használtak. Azt mondták, hogy Szent Mihály fekete keresztjét fogta a lány (Eröss–Halász 2001. 348.), a temetéseken használt keresztet (Cs. A. és Cs. M., Lujzikalagor). „*Feteke ászlós keresztel misét hallgasson három vasárnap, fetekeivel leborítva, s feteke gyertyával, s*

feteke ászlós kereszt a kezibe.” (Pozsony 1994. 231.) „Fekete kereszt vót, fekete pánzája, vászonja ...egyik felől a Krisztus, egyik felől a Szűz Mária.” (Cs. V., Szabófalva)

A kereszt mellett vagy helyett a gyertya szerepel legtöbbször, ugyan csak fekete színben. Klézsen szurokkal kenték be, Somoskán fekete szalagot kötöttek reája. Szabófalván viszont arra emlékeznek, hogy hatalmas fehér templomi gyertyát tartott a leány. „Ádiké annak előtte tartotta a feteke keresztet es, de most csak a gyertyát tartásák... Egy gyertya, csak feteke pántlika kötve riája.” (M. F., Somoska) „A régvéli mise, mikor mondja, azért mondja a pap. Felöltözik feteke gúnyába. S az kellett üljön a keresztvel a kezibe, melyik bűnös volt. S akkor meglátta az egész világ, hogy hogy ült a keresztvel a kezibe. Elől, az egész világ lássa. Feteke ruhában. Keresztvel a kezibe. Feteke kereszt. Gyartyák es meggyújtva. Ott a kezükbe tartották.” (B. J., Trunk) „Kellott három vasárnapot hallgasson uljan lány egy öl csihány, duđuj, uljan szúrós csipkék egymásba. Kellott a templomba tartsa. A mise alatt, ott be a templomba. S tartsa feteke lepedót, feteke keresztet, hogy szenvedje ki bűnit, hogy ne csánjon... Mondta a páter: – Ott ül a lélek, hogy szenved ki bűnit. – Láttam sok ideje. Most, most nem csánnak ilyesmit. [Milyent látott még?] Uljan, hogy gyortyával tartotta, meggyójtva gyortyát a templom előtt, az oltárnál.” (A. L., Forrófalva) „Igen, igen, megfestették fetekének (a gyertyát), s akkor feteke keresztet adtak a kezibe. S ki kellett ülje a pedeápszát (büntetést) a mise idején. Amíg mondta a misét a pap, addig ő kellett fogja a feteke gyertyát, a csihányt. Csihány vót kötve a gyertyára.” (F. K., Lészped)

Azt feltételezzük, hogy régen a fekete öltözet volt általánosan elterjedt, mely jelezte a közösség többi tagjának, hogy a leány gyászolja elvesztett leányságát, becsületét, esetleg elpusztított magzatát. Ha nem is öltözött fekete gúnyába, minél egyszerűbb öltözetben volt szabad a templomba mennie vezetelni.

A középkori büntetőrítus elemei szórványosan ma is megjelennek. Néhol nemcsak keresztet, gyertyát tart a leány, hanem mindenféle burjánt, csihányt, büdös növényeket. (Csoma 1997. 213.) Sőt, előkerült a szalmakoszorút helyettesítő kellék: „régebben volt úgy, hogy tett csihányból fejibe koronát” (Csoma 1997. 214.). Ez a csihánykorona az összekötő kapocs a középkori szalmakoszorú és a mindenkori menyasszonyi virágkoszorú között. „Megbüntették. Tartotta azt a csipkét la fața ... acolo la Isus (ott elül... Jézusnál). Feteke keresztet tartott. Da urzici ... ținea în brațe acolo în fața altarului. (Igen, csalánt ... az ölében tartotta ott az oltár előtt.)” (A., Forrófalva)

A nyilvános megszégyenítés mellett a leánynak a csipkelődést, csúfolkodást is túrníe kellett. A fiatalok elnézőbbek voltak vele szemben, de kü-

lönböző csínytevések által, vagy verbális síkon ugyancsak kimutatták véleményüket. „Mikor jöttek ki, a legények akkor kacagták, vicceltek: – Melegítetted a kezeidet? Ugye, nem fáztak meg a kezeid?” (J. A., Szitás) „Tartottak egyszer égyet, moszt megholt, az Isztenke leány. Tartotta ott a Szent Jozsif felől, miszébe, há (templomba, igen). Tartotta gyortyát. Sz a legények melyik állék hátul, kötöttek egy madzagot a zgájkájára, hogy ment ki, húzta a madzagot utána. Nem felejem el szoha. Valék ilyen kicsike én isz. Sz a pap rikojtotta az ótártul: – Eresszéték ki ezt a pészónát – mondja – ké (mert) odaadta bücsüjét egy szeméremre. – Kacagták, de...” (Cs. V., Szabófalva)

A leányanya nem számít leánynak, de nem is rendes asszony. Nem járhatott se táncba, se asszonyfonóba, se leányfonóba, és a pletykázkodást is túrníe kellett. „Csak hedegússal kihedegülték a korbába el talált menni, és számát vették ... akkor hedegülték ki a korbába, mert akkor nem tiszta leány.” (L. S. K., Klézse) A lányok lökdösték, hogy menjen az asszonyok sorába, az asszonyok, meg hogy menjen a lányok közé. A leányok gyöngyből egy szalagot kötöttek, de ő csak kendőt hordhatott. (Bosnyák 1980. 197.)

A leányanya gyermekét nemcsak bitangnak mondták, ezt mindenhol ismerték és használták, hanem burjának, virágnak, burjánból, virágból való bubának, az anyját pedig bubáslánynak. (Csoma 1997. 213–214.) Klézsen a gyermeket csipkének, bojtörjännak hívták (Kotics 2001. 35.), Szitáson virággyermek, Szabófalán burjánbuba, leánybuba. Tehát a vadvirágokkal utaltak „származására” is. „Há az úgy volt örökké, hogy az apjától is zsigneált. Mert: –Leány – azt mondja – csipkét húztál az ablakomra!” (L. S. K., Klézse)

A gyermeket néhol marginalizálták, néhol nem. Nehezebben tudtak neki keresztstülőt találni: „Az első bubánál tettek egy legényt sz egy leányt. Prétyénok (barátok). Burjánbubának nem. Burjánbubának nem tettek legényt sz egy leányt. Ott ment var az öccse, var egy prétyén, legyen megházasoda.” (Cs. V., Szabófalva) Létezik a Bitang ragadványnév is, habár a gyermeket nem tartják bűnösnek, hiszen nem tehet szülei vétékéről. Szitáson az volt a gyakoribb eljárás, hogy ha nem is vette el a legény a leányt, de „saját nevére tette” a gyereket. Legtöbbször a nagyszüleinél nevelkedett, ott lakott az anyjával együtt, mert az nem mindig kapott magának férjet. Sokszor máshová kellett költözzön, vagy ha a faluban is vették el, férje általában egy özvegyember vagy egy szegényebb legény lehetett. Egy valamennyire hasonló helyzetben levő, vagyis valamiképpen ugyancsak deviánsnak tartott férfira számíthatott. Éppen ezért nem igazán fogadhatjuk el Kotics József kijelentését, miszerint a rítus célja nem az eltávolítás, hanem az integrálás. (Kotics 2001. 36.) Vétkei vezeklése után sem integrálódik teljes mértékben a leány, nem lesz a közösség teljes jogú

tagja. *„Hát úgy fogadták vissza, hogy megkapta az ő részit ... A templomban a haranglábaknál ült. Se a lányok között, se az asszonyok között. (D. A., Klézse) „Ült igyfelé. Há. Egyedül, há. Volt uljan lány, amelyik megvétekezett, nem adódott el. Egy kulcba (sarokban) ül vala örökké, így ni, leborulva. Mind bánta a bűnjét. Egy fal mellett. Se nem ült a bánkába (padban). Térgyen ott, ni.” (Cs. V., Szabófalva) „Elvette egy ögyvez ember, elvette. Vót úgy, hogy meghalt a felesége, s akkor elvette. Másfélét nem kapott. (J. I., Szitás)*

A leányanya bűne még súlyosabb volt, ha meg is ölte gyermekét. A középkorban ezért halál járt. De a leány utolsó percig titkolni igyekezett állapotát, ennek megfelelően öltözött. Voltak, akik meg is ölték magzatjukat, gyermeküket, annyira erősen élt bennük a tiltás, a bűn fogalma. A balladában így szól a magzatgyilkos leány:

*„Szégyelltem világtól,
Féltem haragjától.” (Kallós 1970. 166.)*

Régebben olyanok is tartották a keresztet, akikről kiderült, hogy abortuszuk volt. Nemcsak a gyermek elvétele számított bűnnek, hanem a fogamzásgátlás is. Ha Isten megajándékozta a leányt, lelket lehelt magzatába, akkor azt eltávolítani gyilkosság. *„Például azoknak is mondtak feteke misét, amelyik például előbb született, amint kellett.” (D. A., Klézse)*

A megese leányt és párját a pap kiprédikálta a templomban, ez volt egyik leggyakoribb szankció. Kitért a fiatalok romlottságára, egyszersmind korholta a szülőket, amiért nem nevelték tisztességre gyermekeiket. A kiprédikálás névre szólóan történt, a pap elretentő példaként nevezte meg a bűnösöket. Nem tarthattak esküvői felvonulást, sem nagylakodalmat. A menyasszony nem hordhatott koszorút, Lészpeden pedig maga a pap tépte le a vőlegényről a lakodalmi virágot. A lány nem viselhetett fehér menyasszonyi ruhát. *„Volt olyan eset is, hogy a pap letépte a menyasszony fejéről a keszkenőt.” (P. M., Szabófalva) Ma már nem olyan szigorú a büntetés, nem tartanak fekete keresztet, de nincs nagylakodalom, néhol a pap csak hétköznapi adja össze őket. „Când era mireasă (amikor menyasszony volt), há akkor egy része még tartotta, hogy nem tett koronát a fejire.” (T. A., Klézse) „Há má az eltölt a menyasszonyi koszorú... annak nincs má koszorú, mert a koszorút má elfűtta a szél. ... Nincsen nagy nunta (lakodalom), a keresztapa vagy kettő, a páter nem engedett többet, csak egyet vagy kettőt. [S a nunta mikor volt?] Hét által, szerdán este vagy szombat este.” (M. F., Somoska)*

Ma már a kiprédikálás is nevek említése nélkül történik, persze mindenki tudja, hogy kiről van szó. Igaz, hogy a pap általában beszél az ifjúság romlott erkölceiről, de kivételek is akadnak, vagy legalábbis akadtak. *„Há aztán mondta meg, hogy ne máj csánjatok ilyet, mint ez csánt. [Meg-*

mondta a nevit is?] *Há megmondta há, mért nem? Megmondta. Né így pacilt ez s ez.*” (M. F., Somoska)

Megfelelő pénzbírság ellenében ma már a kiprédikálás is elmaradhat, egyedül a pletyka, mint a társadalmi kontroll informális eszköze, képviseli a közösségi szankciót. *„Pletyka nélkül lehet? (kacag) Pletyka nélkül manap sincsen. Mindenkit megpletykálnak, mindenkibe kapnak valamit.”* (J. I., Szitás)

Vannak kivételes esetek is, például Lészpeden még néhány éve is tartották a keresztet, mert a pap volt szigorúbb, a közvélemény már nem igényelte ezt a büntetési formát. (Kotics 2001. 39.) De általában a hetvenes évekre, legkésőbb a nyolcvanas évek legelejére datálják az adatközlők az utolsó esetet, amikor valakit kiállítottak. Ezt legalábbis Klézsén és környékén. Szitáson is hasonlóan vélekednek: *„Hetvenbe kezdett fogyni ki az ilyesmi, itt-ott még került egy-egy, de kiveszett.”* (J. T., Szitás) Szabófalvi adatközlőink szerint a második világháború után eltűnt ez a büntetési forma: *„Attól, vót a kettedik rázbél (háború), attól van ötven esztendő, nem? Nem vótam nagyon kicsike, de ez vót hamarább a rázbéltől, hamarább.”* (CS. V., Szabófalva) *„Máj lék (lehetett körülbelül) negyvenkilenc-ötven, máj úgy vót, azóta nem.”* (B. C. V., Szabófalva)

Az utóbbi két-három évtizedben megváltozott minden: az erkölcs, az udvarlási szokások, a társadalmi kontroll is. A fiatalok már nem tekintik az egyház tanításait annyira normatívnak, habár nem szakadnak el teljesen tőle. *„Nekünk úgy vót. De mi nem mentünk sem templomba, sem ... Mük megesküdtünk, kelengye, rokolya nem ... tudod, az a menyasszonyi fehér ... azt nem lehetett, de mük nem mentünk templomba.”* (C. B. C., Klézse) *„Lehívott a pap, megkérdezett ... hát ő vitatkozott. Há velem hiába vitatkozott! [A falubeliek nem pletykálták?] Hát mindegy vót. Hát nekem mindegy vót! ... [Ezt régen bűnnek tartották, nem?] Nem érdekel! Nekem nem bűn semmi!”* (C. B. I., Klézse) *„[A templomban nem prédikáltak ki?] Nem, minket nem. Sem az elsők nem voltunk, sem az utoljára. Addig elé es vót, aztán es vót.”* (C. B. C., Klézse)

A fent idézett házaspár esete világosan jelzi a változásokat. Igaz, a férj több éve Magyarországon dolgozik, új környezetében más viselkedésmódokat is elsajátított, valamelyest elszakadt a falu életétől, kikerült a csángó falvakra oly jellemző római katolikus egyház hatalmának hatósugarából. Az ideiglenes migráció, a tömegkommunikációs eszközök erőteljesebb elterjedése, az oktatás laicizálódása, a szórakozási lehetőségek gyökeres átalakulása meghatározza az erkölcsi normarendszer fokozatos átalakulását.

A mai világban a társadalmi ellenőrzés átalakulóban van, változik az életvitel, az erkölcsiség. A szankcionálás esetlegesen az egyház, de inkább a szűk családi kör feladata. A közösség ítélete csak pletyka formájában fogalmazódik meg. A társadalmi kontroll egyre jobban kivonul a magánszfé-

ra területéről, ami a társadalom változását jelzi, ugyanis régen a közösség nagy része tevékenyen részt vett a büntetésekben, attól a tudattól vezérelve, hogy ők, azaz a közösség bünteti meg a vétkezőt. Bizonyos közösségi elégtétel volt a válasz a vétek elkövetésére.

A megesett leányhoz fűződő *hiedelmek* általában az időjárással vannak kapcsolatban, és általánosan elterjedtek a moldvai csángók körében. Klézsei adat a következő: *„Hát mikor sokáig nem volt eső, akkor azt mondták, egy lyánynak, valakinek gyereke kell legyen, bitangja, és az, míg ki nem lelik, hogy ki az apja, addig nem es lesz eső.”* (Bosnyák 1980. 32.) Hasonlóképpen vélekedtek Pusztinán is. *„Titok van a faluban, s ameddig be nem vallja a leány, hogy terhes, addig eső sem lesz.”* (Virt 2001. 44. és 254.) Lészpeden a jégesőt tulajdonították neki: *„Ha állapotos lány vót a faluban, hát akkor azt mondták, hogy azért van jégeső, mert valaki állapotos lány-fejvel.”* (Bosnyák 1980. 197.) *„Úgy mondják, mikor vannak uljanak ... nem tiszta lányok. Mondják, hogy rosszak. Azt mondják, hogy mikor szécseta (szárazság) van, hogy van valaki, melyik miatt nem es. Azt hogy kitakaradzik, azt mondják: né, amiatt nem esett.”* (A. L., Forrófalva)

Tehát a titkolt „áldott” állapot miatt lehet szárazság is, lehet jégeső is. Általános képzet a magyar hiedelemvilágban (és nem csak) a nő állapota és a természet, azaz a nő és a természet termékenysége közötti analógia. Ha pedig az egyén, és főleg a nő egészségi állapotában hibát találnak, azaz valami „bajt”, a megszokottól eltérőt észlelnék, máris gyanúba keveredhet. *„Azt mondták, amikor így náthás vót akárkicsoda, akkor na, arra vélették, hogy azért náthások, hogy valaki csalattottan hordoz, dugottan hordoz – azt mondták akkor. S akkor valaki így püsszögött, fojt az orra – jaj, valaki hordoz dugva, azért van annyi taknyosság.”* (kacag) (J. I., Szitás)

Szilágyi Miklós szerint országszerte elterjedt hiedelem az, miszerint a magzatgyilkos anya a túlvilágon meg kell egye meg nem született gyermekeit. (Szilágyi 2000. 759.) Annyi bizonyos, hogy a moldvai csángóknál mindenképpen általánosan elterjedt hiedelemről van szó: *„Ha elteszi a gyereket, a másvilágon kell egye elevenen.”* (Bosnyák 1980. 188.) *„Az a gyermek akkora lett, mint száz litres üst. S aztat ő meg kellett egye. Olyan romlott, feteke húsa vót, bűdös.”* (Pozsony 1994. 232.; 2002. 154.) *„Há úgy mondják, hogy örökké eszi, s az soha nem fogy el. Soha nem fogy el. Örökké van húsa előtte, ő eszi, eszi, s nem fogy el.”* (T. A., Klézse)

Egy lészpedi halottlátó túlvilágról szóló látomásai is ezt a hiedelemképzetet támasztják alá (Virt 2001. 104. és 382.), akárcsak egy szabófalvi haldokló asszony beszámolója. *„Nálunk találta ki ezen Bába Demeternek egy népe (asszonya). Vót egy nép, amelyik haljon meg tőlük. Sz az leányul máj csánt ilyeneket, ávortokat (abortuszokat), ki tudja, hogy miket... há.*

Sz mikor haljon meg, mondja: né, valék egy ligeán picinye (egy tál sült hús), de nem fogy el soha. Megmondta, de meghót. Mondta: meg kell egye, de nem fogy el.” (B. C. V., Szabófalva)

Az abortusz is gyilkosságnak számít, amiért a leánynak nemcsak a lelke szenved a túlvilágon, hanem földi testén is látható az isteni ítélet. Ha koporsóját felnyitják, bizonyosságot szerezhetnek efelől: *„Aszongya, mikor ő máj ért le koporsóhoz oda, hogy hol vót ő, akkor hallott egy cicogást. Mind vájta ő, vájta, mikor há kivájta, megkapott két kígyót. Kígyónak a emléi, ezek (mellei)... ő vót hét esztendeje vót ő, el vót telve. De meg vótak a pieptul (a mell). S azok a kígyók szopták. Aszonták az emberek, hogy mi lehet ez? Mēt vót ez, aszongya, hogy a kígyók ott szopják, s neki megvótak, azok nem vótak elrothadva, s a kígyók szopták. Akkor vót egy öreg pap, s az aszonta, hogy megmondom én – aszongya – hogy miféle, aszongya. Ő éltibe, aszongya, két gyermeket el ... a fäcut avortul (abortált), két gyermeket. S nem mondta senkinek meg, azt nem tudta senki. Ő nem ment el meggyónja, nem ment hogy semmi... ezt nem lelte ki senki. S ezt, aszongya, úgy kell szopják, vecsi vecsilor (örökkön örökké). Osztán mondta a pap, hogy nem jó, hogy ulyanokat csánjanak, met azokból a gyerekekből, kit úgy megölnek, s nem tudja senki, abból ördögfiak válnak. E való (igaz) vót, a pap prégyikálta Csíkszomolyón.”* (F. M., Bogdánfalva)

Egyes kutatók szerint a gyermekgyilkosság rendkívül ritka lehetett. (Eröss–Halász 2001. 349.) Ezt megkérdőjelezhetjük, mivel tudjuk, hogy az utóbbi két évtizedig a csángóknál nem ismerték a védekezést a nemi életben. A fiatal leányok nem tudtak szinte semmit, még beszélni sem volt szabad a nemi életről. A szexuális felvilágosultság koronként és vidékenként nagy eltéréseket mutatott, de a tudatlanság, a tájékozatlanság nem csak Moldvára volt jellemző. (Lásd: Szeiti 1993. 120–126.) Ha hozzágondoljuk mély vallásosságukat, mely halálos véteteknek tartotta a házasság előtti terhességet és általában a nemi érintkezést, állíthatjuk, hogy sokkal több titkolt terhesség volt, és ezáltal több magzat- vagy csecsemőgyilkosság is. Ezt látszik alátámasztani a magzatgyilkos leányanyával kapcsolatos hiedelmek rendkívül elterjedt volta is. Maguknak a hiedelmeknek is valamilyen restriktív funkciójuk lehetett, valószínűleg elijesztették bizonyos fokig a fiatalokat a házasságon kívüli szexuális élettől. Ezek a hiedelmek is a keresztény erkölcszabványok normatív jellegét voltak hivatottak megerősíteni, feltételezhetően ennek gyengülése idején jelentek meg fokozottabb mértékben, és diverszifikálódtak.

2. A szimbólumok elemzése

A következőkben a megesett leány témaköréhez kapcsolódó szimbólumok közötti összefüggésekre próbálunk fényt deríteni. Ebben a vizsgálatban a Gilbert Durand-féle szimbólummagyarázatot és -rendszert követjük.

A hagyomány által szentesített erkölcsi normák megszegéséért a közösség megbünteti, megszégyeníti a megesett leányt. A megszégyenítő rítusok kiemelik őt a megszokott életvitelből, a megszokott térből és időből. Elválasztást biztosítanak, a büntetés által átváltozást, beavatást és egyben újra befogadást. A megesett leány elválasztáson esik át. Másnak tekintik, mint a többit, kipletykálják, marginalizálják. Visszaküldik az őskáoszba, hogy bűnhődjék, hogy megtisztulás által átalakuljék, beavatáson essen keresztül, így újra visszatérhet a rendbe.

Hogy egy adott közösségen belül a fennálló rend működőképes legyen, el kell választani a helyest a helytelentől, azaz a jót a gonosztól, a tisztát a tisztátalantól, a kozmoszt a káosztól. A szimbólumok esetében viszont nem húzható meg egy határvonal a pozitív és a negatív, a nappali és az éjszakai elemek között. Ezek állandó jelleggel összekapcsolódnak, utalnak egymásra, interakcióba lépnek egymással.

A megesett leány halálos bünt követett el, természetes tehát a niktomorf szimbólumok dominanciája. Fekete kereszt alatt vezekel a véték, fekete ruhában, kezében feketére festett vagy fekete pántlikával díszített gyertyát tart. Reformátusok esetében, eklézsiakövetéskor a leányra fekete lepelt terítenek, és a gyülekezetnek háttal ülve vallja be, és bánja meg bűneit. Gyászolja elvesztett leányságát, ártatlanságát, elvetett magzatát vagy gyermekét. A fekete a halál színe, meg a bűné is. Kultúránkban elsősorban a gyász színe, az alázaté, de még sorolhatnánk: szégyen, bánat, lemondás – csupa olyan negatívum, ami kapcsolódik témánkhoz. A kereszténység is ilyen értelemben használja, hiszen minden rosszat hozzá társít: az ördögi, sátáni valenciákat, és elsősorban magát a bűnt. Főleg a középkorban alakul ki ez a felfogás, amikor is az ördöggel kapcsolatos dolgok mind feketék: rossz, gonosz, baj, gaztett, ármány, a testiség bűnei. A kereszténység első évezredének fehér gyászáat felváltó fekete gyász is a bűnbánatot, a büntetés jelleget hangsúlyozza. A feketével bekent arc is a bűnhődést jelképezi, a bűnök bocsánatát kéri. De a leány nemcsak bűnhődik, hanem ezáltal átváltozik és újjászületik. A gyásznak ugyanis védő funkciója van a föld mágikus ereje miatt (a föld egyik a négy őselem közül, színe a fekete).

A fekete jelképezi a feneketlen, titokzatos mélységet, a káoszt. A teremtés előtti időt és teret. Az univerzális szubsztancia színe (Chevalier–Gheerbrant 1994–1995. II. 337.), az őanyagé, az őskáoszé, amiből teremteni lehet. A vizek mélysége is fekete, de életet hordoz magában. A termékenység istennői gyakran feketék (Ízisz, Démétér), akárcsak az alvilág

istenségei (Ozirisz, Anubisz) és a nekik felajánlott áldozatok (Hádzsnek fekete juhokat áldoztak). Az előbbieket miatt az örök megmaradás, az újjászületés színe is. A halál, a termékenység, az újjászületés összefonódása figyelhető meg, a fekete lévén a színe a nőinek, földinek, ösztöninek (például Artémisz). A halál sem maga a vég, hanem valami másnak, valami újnak a kezdete. A szüzesség is kapcsolódik a fekete színhez, ezt példázza a középkori fekete szüzek esete. A megesett leánynak éppen ez a bűne, hogy nem szűz. Mert a fekete a világosság hiányát jelenti, és világosság nélkül ő uralkodik, a fekete sötétség: a bűn.

A víz ugyanúgy kapcsolódik a sötétséghez, mint a termékenység képzetköréhez, de leginkább az idő múlásának kifejezőeszköze. Nemcsak életet adó, hanem pusztító is (születés vize – halál vize). A halál szimbolikus anyaga a rohanó folyóvíz, a visszatérés nélküli utazást jelképezi. A boszorkánysággal gyanúsított személyeket vízpróbának vetették alá, a gyermekgyilkos leányanyákat pedig vízbe fojtották a történelmi adatok tanúsága szerint. De a vízbe való temetés jelenti a vízből való újjáteremtést is. Mert a víznek három domináns aspektusa van: az élet forrása, a megtisztítás eszköze és a regenerálás, átváltozás, újjászületés helye. A fekete, mocskos, kavargó víz maga az őskáosz. A vízben minden felbomlik, de újra összeáll. Átváltozik, megtisztul, mert a víz eltöröl minden tisztátalanságot, még a bűnt is. Az özönvíz nemcsak a halál eszköze volt, hanem a megtisztulásé, egy jobb világ születéséé. A víz a teremtés kelléke, ezáltal a hierophánia helye. Itt elsősorban a tiszta vízre gondolunk, amely archetípusa a világosság, tisztaság szubsztanciájának. A tiszta víz tisztító erejű szentelt víz, amellyel az újszülöttet megszabadítják az eredendő bűntől. A vétkes pár pedig nyilvános megtisztításnak van alávetve azért, hogy a pap és a közösség tagjai szentelt vízzel hintik meg őket. A vízzel való locsolás maskulin jellegű, termékenységvarázsló, ebben az esetben viszont a túlságosan korán történt megtermékenyítésre utalhat csupán. A belemerülés feminin előjelű (Pál–Újvári 2000. 509.), utal a bűnbeesésre, a fertőben való fetrengésre, hiszen mindig a nő volt a tisztátalan, a parázna, a csábító az idők során. Megragadhatatlan jellege miatt S. Freud a vizet a tudattalan, az ősi ösztönvilág szimbólumának tekinti, és az anyaméh képzetkörével társítja. (Pál–Újvári 2000. 512.) A genitalitás ősi ösztönének engedve kerül a leány a deviáns személyek kategóriájába, mert a kulturálisan meghatározott erkölcsi normák korlátot szabtak a pszichoanalitikusok számára oly fontos természetes ösztönvilágnak.

A haj szimbolikája is a víz képzetköréhez kapcsolódik, mivel az idő múlását evidens módon szemlélteti. Női szimbólum a vizen úszó haj, amely az idő tovarohanását jelképezi. De a termékenységgel is összefügg, az élet-erő, energia, nemzőképesség szimbólumaként. Ezért annyira félelmetes a lenyírása. A haj (és a férfiak esetében a szakáll) erőszakos levágása a nem-

zőképességtől, az erőtől való megfosztást jelenti, a feminin és maszkulin kasztráció jelképes végrehajtását (Szenti 1993. 67.), amely a halálbüntetés mellett a legkeményebb büntetési forma. A szőrzet levágása mint büntetési forma már az Ószövetségben megjelenik. (Pál–Újvári 2000. 186.) Levéltári adatokból az derül ki, hogy magyar nyelvterületen a nyilvánosan vezeklő leányanyák haját felkontyolták és kendővel letakarták, jelezvén, hogy már nem leányok, de még nem is asszonyok.

A bűn eltörlésére csak az istenség képes, a világosság istene. Mert a világosság fentről jön, az istenségtől. A pozitív értékek mindig fent vannak, ellentétben a negatív dolgokkal. Az angyalok bukása vezetett az ördögök megjelenéséhez. A fény angyala fentről aláhullott, hogy fekete ördög, a tagadás szelleme váljék belőle. Közismert a zuhanás képzete: fentről leesik valami/valaki. Bűnbeesik valaki. A bűnbeesést – a keresztény tanítások értelmében – a szexualitással kapcsoljuk össze. A szexualitás pedig összefügg a táplálkozással. Freud szerint a száj a szexualitás emblémája. Farsangkor például tobzódás jellemző mind a táplálkozás, mind a szexualitás vonatkozásában. A bűnbeesés a hús vétke, a hús nem nyitott a spirituálisra, hanem az aljasságba taszít. A hús mindig lefelé húz. (Chevalier–Gheerbrant 1994–1995. I. 264.) A húsfogyasztás ezért is jelképezi a zuhanást. Nem meglepő tehát az a hiedelem, miszerint a gyermekgyilkos (magzatgyilkos) anya meg kell egye a gyermeke húsát a másvilágon. Ez a hús vagy nyers, eleven, vagy pedig fekete, romlott magzathús. Ez a szankció a fordított analógiára alapoz, mivel az archaikus világkép szerint a másik világ ennek a világnak a fordítottja, így az ebben a világban elvetett elemből a másvilágon táplálék lesz.

A zuhanás történhet a káoszba is, abba a fekete valamibe, ami a teremtett tér és idő előtt létezett, és amiből újjászületve bukkannak elő az elemek. A bűnbeesés is káoszba zuhanás, mert a normatív viselkedésformák, az erkölcs törvényeinek be nem tartását feltételezi, azaz a rend felbomlását. Ha nincs rend, nincs világosság, tehát sötétség van, anarchia, végeredményben káosz.

Az elválasztás szimbólumai közül már szóltunk a tisztító vízről, ennek (ellentét)párja pedig a tűz, amelynek erotikus vonzata is van (pl. a tűzugrás termékenységvarázsló funkciójú), de főképpen tisztító erejű, mert elpusztít minden gonoszt, minden bűnt. A megesett leány büntetőritusaiban nem játszik szerepet a tűz, de a vele „rokonságot mutató” boszorkánysággal vádolt személyek esetében a máglyahalál nagyon is gyakori volt.

A kötél vagy lánc viszont megjelenik az ekléziakövetés esetében, amikor is a vétkes kezére vagy nyakára szégyenkövet kötnek. A láncnak kettős jelentéstartalma van, ebben az esetben a szolgaságot, megkötöttséget, büntetést jelenti. (Pál–Újvári 2000. 311) A láncal való megkötés a rossz eufemizálásához vezet. A rosszat is lehet jó célra használni. A keresztény

mitológiában a rosszat valamelyik szent megkötözve győzi le, és a népmesékben is megkötözve hatástalanítják a gonoszt. A lánc jelképezhet egy kozmikus köteléket is, ami összeköti az eget a földdel, az embereket az istenséggel. A vezeklő leány meg van kötözve, tehát a büntetés által a rossz, a bűn leláncoltatik, legyőzetik, a bűnös pedig az istenség által megtisztítatik és megbocsáttatik. A szégyenkő is a bűnre utal, lévén egy erősen fallikus szimbólum, és stabilitása révén a törvény hatalmára (kőtáblák), amelynek megszegése határozott büntetéshez vezet a mitikus előképek mintájára (lásd Prométheusz esetét).

Az éjszakai szimbólumok rendszeréből különösen az intimitás szimbólumai jelennek meg, ugyanis az üreg archetípusa mindig is összefüggésben állt a szexualitással és a termékenységgel. A szexuális kapcsolatok intim jellege, titkos mivolta a tiltások, a bűn, a tisztátalanság kinyilvánításának eredménye.

A kolozsvári törvénykönyvek értelmében a többszörös bűnöst vagy a gyermekgyilkos anyát zsákba kötve vízbe kell vetni. A zsák eleven jelkép, amely hasznos és káros erőknek is a tárolója. Benne lehet az őskáosz, vagy szimbolizálhatja magát az alvilágot vagy a föld gyomrát. (Hoppál–Jankovics–Nagy–Szemadám 1997. 242.) Nemcsak az életből visz át a halálba, hanem általában egyik állapotból a másikba. A Téalpó vagy a Mikulás zsákja, Szent Kristóf zsákja mind egy „őszsákból” alakult ki, mégpedig Gargantua zsákjából. Az óriás zsákját a hajó gulliverizálódásának tekinthetjük, amely átvisz egyik partról a másikra. (Durand 1977. 295.) Az áldozatnak a zsák a sírját jelenti, ebben távozik a túlvilágra, ebben tisztul meg, a lelke itt születik újra. A zsák női szimbólum, akárcsak az elevenen eltemetett leányanya balladájának fő motívuma, a tövissel bélelt sír.

A sír a nyugalom helye, a beavatás, a feltámadás várásának és a metamorfózisnak is a helye, itt lesz a testből lélek. A krisztusi koronára utal az a tény, hogy a leánynak tövist tesznek a fejére is, szenvedés általi megváltást biztosítva. De a hóhér oda is szegezi egy karóval, ahogyan a vámpírokat és egyéb visszajáró holtakat volt szokás. A népi hiedelmekhez vezet mindez, amelyek szerint, ha valamivel odarögzítik, a halott nem tér vissza, nem zavarja az élőket. A sír a föld részleges felnyitása, s akárcsak a föld, anyaszimbólum, mégpedig egy félelmetes anyáé, aki életet ad, de vissza is vár, be is fogad. Porból lettünk, és porrá leszünk. A vagina szimbóluma, az elnyelő anyaméhé. Sír és bölcső, a vég és a kezdet. A halott lakhelye, de börtöne is. Az életet és halált adó föld fekete, akárcsak a rítusokban használatos kereszt és gyertya. Ez azt jelzi, hogy a föld termékeny, sőt, a fekete a túlélrettség jele. Tehát ha érett, termékeny is a leány, nem életre, házasságon kívüli gyermek szülésére nem jogosult. Büntetésképpen a földbe (a beavatás közegébe) temetetik, ott várhatja a megváltást. Az észak-amerikai indiánok körében élt egy érdekes mítosz, amely szerint a női elemek, a

föld és a víz is betegek a sok holttesttől, a sok bűnöstől, és megváltást kérnek mind maguknak, mind a holtaknak. (Eliade 1978. 55–56.)

A ciklikusság jelképei reprezentálják az éjszakai szimbólumok rendszerén belül az idő legyőzésének típusait. Szoros kapcsolatban vannak a napali szimbólumokkal. Már szóltunk a zuhanás képzetköréről, de akkor nem említettük, hogy a zuhanás mellékterméke a menstruáció is, ami ugyancsak az idő múlását jelzi. Indiában azt tartották, hogy a menstruáció valamiért elkövetett bűnhődés, mert a női szexualitás tisztátalan a férfival szemben. A menstruáció egy nagyon erős szimbólumkörhöz, a Hold képzetköréhez kapcsolódik, ugyanis ettől az égitesttől meghatározott, akárcsak a mezőgazdaság feminin jellege. Itt ismét hangsúlyozzuk a nő és a természet termékenysége közötti analógiát, ami megnyilvánul a megesezt leányhoz fűződő hiedelmekben is. Ha jégeső veri a határt, vagy aszály sújtja a falut, akkor azt szokták mondani, hogy valamelyik leány titkolja terhességét. Mivel a leány termékenységének termése tiltott, ezt a mezőgazdaság terményei sínylik meg, a büntetés aszály vagy jégeső.

A Hold a ciklikusság első és fő szimbóluma, hideg, feminoid jelkép (igazából neme bizonytalan), amihez mind a halál, mind a termékenység kapcsolódik. Az átváltozás, az újjákezdés szimbóluma, éppen amiről szólnak a büntetőritusok is. A népmesékben is a Hold állítja helyre a mesehősnő tisztaságát, megtisztítja őt a rossz vértől. Baljós is tud lenni, a parasztság számára félelmetes a vörös hold, amely egyszerre utal a menstruációs vérre és a halálra. A Hold határozza meg a Földanya termékenységét, azt, hogy mikor milyen növény teremjen. Maguk a növények termékenysége is a Holdnak alávetett, és ezek a növények akár embert is tudnak nemzeni. A virág a szerelem ősi pozitív jelképe ugyan, de a *virággyermek*, *szerelemgyermek* már negatív megítélés alá esik. A bitangot románul *fiul florilornak* nevezik, a csángóknál pedig *burjánbuba*, *virágbuba* stb., amivel már könnyen asszociálható a templomban kiállított leány kezébe helyezett burján, csihány, szűrös dudó stb.

A XVII. századi okmányok szerint a templomban vezeklő szajha fejére szalmakoszorút tettek, és ez az agrárkultuszok rítusaival mutat rokonságot. Tudjuk, ha élő virágból lenne, akkor leánystátust jelentene, de így, száraz növényekből készítve, jelzi, hogy már nem leány az illető, tehát valamilyen devianciával van dolgunk. A szalmakoszorú annak a frissen aratott gabonából készített koszorúnak az ellentéte, amely a termékenységet szolgálta. A középkorban az élő virágokból készített koszorú a szüzek attribútuma volt, eljegyzéskor, házasságkor hordták, ők voltak Krisztus jegyesei. Tudunk halotti koszorúról, áldozati koszorúról és olyanról is, amelyet a beavatandók fejére tettek a Mithras-kultusz beavatórítusaiban. Ezek mind az istenség védelmébe és kegyelmébe ajánlották hordozóikat, mivel a koszorú (és a korona) a kiválasztottság jele, kör alakja miatt a tökéletes-

ségre vonatkozik, és az égi és földi szféra közötti határt jelenti, a kontaktust, a kommunikációt a fenti istenséggel. Valószínű, hogy valamikor a büntetőrítusokban is a koszorúnak nemcsak megszügyenítő funkciója volt, hanem Istennel való kommunikációt, védelem- és bocsánatkérést jelentett, mert hát a koszorú egy új élet kezdetét is jelképezi. (Pál–Újvári 2000. 284.)

A ciklikusság és a haladás jelképei közötti átmenetet a keresztfa biztosítja, ugyanis a termékenységgel van kapcsolatban, tehát agrár vonatkozású az életfa, a világfa motívuma, amely néhány kódexben keresztként jelenik meg, rajta hét virág. A megesett leány is hét misén tartotta a keresztet, vagy hárman, ami a hold szent száma. A világfából alakult ki az a kereszt, amelyet a bűnös tart az oltár előtt. A kereszt messianisztikus jelkép, pozitív és negatív is. A négy alapszimbólum egyike, a másik hármat (kör, középpont, négyzet) kapcsolja össze. (Chevalier–Gheerbrant 1994–1995. I. 395.) A világfához hasonlóan a teret (és ezáltal a világokat) tagolja: alsó vége a pokolban gyökerezik, míg a felső Istenhez ér fel. A horizontális szára a földi, racionális, passzív, női jelleget hordozza magában, míg a vertikális az égi, szellemi, férfi jelleget. (Pál–Újvári 2000. 262.) Habár mesterséges fa, mindenképpen kapcsolódik hozzá a növényi szimbolika, mert előzőleg élő fa volt (*arbor vitae*), és így a termékenység jelképisége magától értetődően járul hozzá. Egyszerre élet- és haláljelkép, a halál eufemizálásának eszköze Krisztus keresztthalála által. A keresztfa az ellentétek feloldása is: jelképiségében a négy égtáj egy középpont köré egyesül. A büntetéshez használt kereszt fekete (temetési kereszt), tehát a gyász, az alázat, a vezeklés jelentésének dominanciája a kézenfekvőbb, de találkozik benne az ég és a föld, a tér és az idő. A közvetítő szimbóluma, az istenséggel való kommunikáció legfőbb útja, ezáltal a megváltás és a feltámadás eszköze. A kereszt győzte le, szelídítette meg a Sátánt, eltiporta a kígyót, ahogyan a gyakori ikonográfiai ábrázolások is mutatják. Ezért tartja a bűnös a kezében, hogy megtisztuljon a gonosztól, és új ember váljék belőle. Mert a kereszt megismételi a teremtést. Beavató szertartásokban gyakran használatos, az őskeresztény hagyományokban bármilyen kereszt alakú jel a beavató rítusok kelléke. (Chevalier–Gheerbrant 1994–1995. I. 401.) A passió-szimbólumok egyike, és gyakran szerepel rajta az alfa és az ómega, a kezdet és a vég. Az amerikai indiánoknál a kereszt az emberi alakot jelképezi, és a szüzesség szimbóluma. A mi esetünkben a kereszt fekete, tehát ismét a szüzesség hiányát jelzi. De örök életet adó szimbólum, feltámasztja a halottat is. A bűnös a közösség számára halott, mert nem tartotta be a normákat, vétkezett, másképpen élt mint ők, nem tartozik hát az ők világukba. A megbánás, a bűnhődés által a leány beavatódik, metamorfózison esik keresztül, végigszenvedi Krisztus útját, a vég és az új kezdet

szentségét, az Istennel való kommunikálás révén megvilágosul, újjászületik.

Kereszt helyett néhol gyertyát tartott a leány. A gyertya végigkíséri az embert élete során: ott van a keresztelőn, a születésnap tortán, a lakodalmokban, a ravatalon. A gyertya a Világ Fénye, a tisztaság, az ártatlanság szimbóluma. A régi hagyományokban a szűz mindkét kezében égő gyertyát tartott. (Chevalier–Gheerbrant 1994–1995. II. 243.) De ha feketére vált a gyertya színe, akkor a tisztaság, az ártatlanság eltűnik. Csak egyik kezében tart gyertyát, tehát már nem szűz. A bűnbeesésre utal a gyertya vertikális formája, amely fallikus jelképpé alakítja. De a gyertya a megtisztulás szimbóluma is. Ahogyan leég, új kezdet, új élet körvonalazódik, amelyk eltöröli a régit, a sötétet. Azzal, hogy vertikálisan ég, felfelé mutat, az isteni, a tiszta világosság felé, utat mutatva a vétkesnek, és utat engedve a megtisztulásnak.

Mіндеzen rítusok helyszíne a templom, a szent tér. Mircea Eliade szerint időszimbólum (*templum* és *tempus* közös tőből ered), eredetileg asztrológiai vonatkozása volt. A keresztény templom általában kereszt alapformájú. Szimbolikusan Szűz Máriával, az Anyaszentegyházat megtestesítő nőalakkal azonos. A keresztény álmokban, víziókban is toronyként vagy női alakként jelenik meg (Chevalier–Gheerbrant 1994–1995. I. 196.), ugyanakkor az égi város, a mennyei minta leképezése. Az emberi lélek szimbóluma. (Chevalier–Gheerbrant 1994–1995. III. 347.) A magyar népköltészet és népművészet jelképrendszerében is a nőt jelképezi, női jelkép. A megszegyenítés azért is történik a templomban, mert axis mundi és az Isten háza, az istenség megnyilatkozásának helye. A bűnös itt kerülhet kapcsolatba Istennel, itt oldozhatják fel vétke alól, itt találja meg az igazi utat. Erre az útra utal a templom (akárcsak a sír) nyugat–kelet tájoltsága, az isteni fény felé való fordulás.

Rövid összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a tárgyalt szimbólumok nagyrészt feminin jellegűek, legtöbbjüknek idő vonatkozása is van (víz, zuhanás, hűsítés, templom, föld, sír, a fekete szín stb.), a halál, a beavatás, az elválasztás, az újjászületés, a termékenység témái köré csoportosulnak. A megsejt leány etnológiai témájának archetipikus képzetköre valahol a fent és a lent, az égi és a földi, az élet és a halál között konstruálódik meg. Krízishelyzetben a nyilvános büntetés által a leányt elválasztják régi életétől, bekerül egy új szférába, beavatáson esik át, megtisztul, újjászületik – mindez az ősi termékenység tágabb kontextusában tárgyalva. A büntetés helye és ideje a szent tér és a szent idő (templom és mise), ahol és amikor a szentség megnyilvánulása, kinyilatkozása a legfokozottabb.

Adatközlők jegyzéke

Bogdánfalva

Filip Magda (1911) – Csibi Margit gyűjtése

Forrófalva

Anonim nő (1931)

Antal Luca (1932) – Peti Lehel gyűjtése

Klézse

Cochior Bălan Cristina (1970)

Cochior Bălan Ioan (1967)

Duma András (1955)

Lunguné Sárig Katalin (1929)

Țuțui Ana (1942)

Lészped

Fazekas (Colonel) Katalin (1936) – Papp Éva és Sebestyén Emese gyűjtése

Lujzikalagor

Cazacu Ileana (1924)

Csernik Antal (1937)

Csernik Antalné Marica (1945)

Somoska

Máris Ferencné Szép Bori (1914)

Szabófalva

Brisulné Clampă Valéria (1935)

Császár Véta (1928)

Perka Mihály (1936)

Szítás

Jancsi Anica (1932)

Jancsi Istvánné Elek Ilona (1921)

Jancsi Teréz (1950)

Trunk

Bordás János (1926–2002) – Peti Lehel gyűjtése

Szakirodalom

BALÁZS Lajos

1994 *Az én első tisztességes napom*. Bukarest

1995 *Szeretet fogott el a gyermek iránt*. Csíkszereda

BARABÁS László

1994 Eklézsiakövetés a székely „protestáns szentföldön”. In: Zakariás Erzsébet–Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 2*. Kolozsvár, 180–197.

BENEDEK H. Erika

1997 A terhesség, szülés, csecsemőgondozás múltja és jelene egy moldvai csángó faluban. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5*. Kolozsvár, 56–73.

BENKŐ Anna (tervezte)

1990 *Régi erdélyi viseletek. Viseletkódex a XVII. századból.* Budapest

BÓDÁN Zsolt

1999 A megesezt lány Gyimesben. *Néprajzi Látóhatár* X. 1–4. 333–345.

BOSNYÁK Sándor

1980 *A moldvai magyarok hitvilága.* Folklor Archívum 12. Budapest

CHEVALIER, Jean – GHEERBRANT, Alain

1994–1995 *Dictionar de simbohuri.* I–III. București

CSOMA Gergely

1997 Moldvai csángómagyarok szerelmi varázslása. In: S. Laczkovits Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében.* II. Veszprém–Budapest, 180–222.

DEÁKY Zita

1994 *A bába a magyarországi népi társadalomban.* Budapest

DURAND, Gilbert

1977 *Structurile antropologice ale imaginariului.* București

ELIADE, Mircea

1978 *Aspecte ale mitului.* București

1996 *A szent és a profán.* Budapest

1997 *Képek és jelképek.* Budapest

ERŐSS Mónika – HALÁSZ Péter

2001 A lányság, a házaseslet és a várandósság a moldvai csángóknál. *Néprajzi Látóhatár* X. 1–4. 345–357.

FARAGÓ József

1999 *Ószékely népballadák.* Bukarest

FARAGÓ József – JAGAMAS János

1999 *Moldvai csángó népdalok és népballadák.* Bukarest

HELLER Ágnes

1994 *Általános etika.* Budapest

1996 *A szegyen hatalma.* Budapest

HOPPÁL Mihály – JANKOVICS Marcell – NAGY András – SZEMADÁM

György

1997 *Jelképtár.* Budapest

IMREH István – SZESZKA ERDŐS Péter

1978 A szabófalvi jogszokásokról. In: Kós Károly–Faragó József (szerk.): *Népismereti dolgozatok.* Bukarest, 19–207.

JÁVOR Kata

2000 A magyar paraszti erkölcs és magatartás. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar néprajz* VIII. Társadalom. Budapest, 601–693.

KALLÓS Zoltán

1970 *Balladák könyve.* Élő hazai magyar népballadák. Bukarest

KAPROS Márta

1984 Megesezt leányok az Ipoly menti falvak társadalmában. In: *A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve* X. Salgótarján, 319–342.

KISS András

1997 *Boszorkányok, kuruzslók, szalmakoszorús paráznák*. Bukarest–Kolozsvar

KOTICS József

1997 Erkölcsi értékrend és társadalmi kontroll néhány moldvai csángó faluban. In: *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 5. Kolozsvar, 36–56.

2001 *Mások tekintetében*. A Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék Könyvei 4. Miskolc

KRISTÓF İldikó

1998 „*Ördögi mesterséget nem cselekedtem*.” A boszorkányüldözés társadalmi és kulturális háttere a kora újkori Debrecenben és Bihar vármegyében. Debrecen

NAGY Olga

1989 *A törvény szorításában*. Paraszti értékrend és magatartásformák. Budapest

1994 *Népi változatok szerelemre és házasságra*. Székelyudvarhely

PÁL József – ÚJVÁRI Edit (szerk.)

2001 *Szimbólumtár*. Budapest

POZSONY Ferenc

1994 *Szeret vize martján*. Kolozsvar

1999 *Adok nektek aranyvesszőt*. Csíkszereda

2002 *Ceangăii din Moldova*. Cluj

SERES András – SZABÓ Csaba

1989 *Csángómagyar daloskönyv*. Budapest

SZENTI Tibor

1993 *Paráznák*. Feudalizmus kori (1723–1843) szexuális büntetőperek. Hódmezővásárhely

SZILÁGYI Miklós

2000 Törvények, szokásjog, jogszokás. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar néprajz* VIII. Társadalom. Budapest, 693–760.

SZŐCSNÉ GAZDA Enikő

2001 *Erkölc és közösség*. Csíkszereda

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

1980 *Magyar jogi népszokások*. Budapest

TÁTRAI Zsuzsanna

1994 *Leányélet*. Budapest

TÉGLÁS István

1912 Szégyenkövek és szégyenoszlopok. *Ethnographia* XXIII. 223–224.

UTRIO, Kaari

1989 *Éva lányai*. Az európai nő története. h. n. (Corvina Kiadó)

VARGYAS Lajos

1976 *A magyar népballada és Európa*. I–II. Budapest

VIRT István

2001 *Elszakasztottad a testemből én lelkemet*. Kolozsvar